

Альона Сенюк

БОЛГАРСЬКІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (20–30 рр. ХХ ст.)

Освіта завжди виконувала важливу роль у житті людей, визначала рівень їх духовного розвитку. Історія школи будь-якої етнічної групи має викликати інтерес у дослідників у зв'язку з глибоким впливом, який вона справляє на розвиток народу. Болгари є одним з етносів, що проявили етнічну стійкість, зберегли риси національної самобутності. Однією з найважливіших ознак етнічної ідентичності є мова. Адаже мова є ретранслятором культури поколінь. У ній зберігаються всі накопичені етносом знання і життєвий досвід. А розвитку національної мови, збереженню культури, традицій сприяють насамперед навчальні заклади.

Серед авторів, які фрагментарно висвітлювали проблеми становлення і розвитку національної освіти болгар у 1920–30-х рр., можна назвати М. Дихана¹, М. Хаджийського². Заслугове на особливу увагу монографія В. Калоянова³, підготовлена на широкій документальній базі. Автор аналізує культурно-освітнє життя болгар Таврії. Проте комплексного дослідження історії болгарської освіти на Півдні України немає.

Тому у пропонованій статті ми поставили за мету дослідити особливості становлення, організації та функціонування болгарських закладів освіти на Півдні України у період коренізації. Джерельною основою дослідження є матеріали ЦДАВО України, ЦДАГО України, ДАЗО та ДАОО.

Важливим етапом у культурно-освітньому житті національних меншин стало проголошення у 1923 р. політики коренізації, яка передбачала повернення до коренів та сприяла відродженню культур національних меншин і насамперед розвитку болгарської національної освіти.

Законодавчо це оформилося у постанову Народного комісаріату, де проголошувалося, що всі національності мають право організовувати

¹ М.Д. Дихан, *Българските национални райони в Украйна през 20–30-те години. Кратък исторически очерк*, О. (“Маяк”) 2004, 144 с.; М.Д. Дихан, *Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924–1929 рр.*, К. (Київський університет) 1973, 159 с.

² М. Хаджийски, *Българи в Таврия*, Велико Търново (Університет “Св. Кирил и Методий”) 1992, 63 с.

³ В. Калоянов, *Българската просвета през 20-те и 30-те година на ХХ век*, София 2005, с. 156.

навчання рідною мовою, а школи національних меншин є державними. Управління навчальними закладами нацменшин здійснював Народний комісаріат Просвіти, Обласні та Губернські відділи Народної освіти⁴. У 1921 р. було створено Раду національних меншин, у 1922 р. – Центральну комісію національних меншин, яка допомагала у вирішенні всіх практичних питань економічного та культурного життя⁵. А вже у 1924 р. організовано Центральне болгарське бюро освіти у м. Харкові. Це означало, що культурно-освітня справа в Україні на початку 1920-х років набуло планового цілеспрямованого характеру.

У 1920 р. склалася нова українська система освіти, за якою створювалася мережа семирічних трудових шкіл, які поділялися на два центри – перший (I–IV класи) з 8 до 12 років і другий (V–VII класи) з 12 до 15 років. На базі семирічки будувалися професійні школи, які давали учням середню освіту та певну спеціальність. Після закінчення професійної школи вони продовжували освіту у вищій школі – технікумах (3–4 роки навчання) й інститутах (4–5 років навчання). Університети ліквідовувалися. Національні меншини навчалися в системі української освіти, і різниця була лише в мові навчання.

Первинною освітянською ланкою є дошкільна освіта. Вона забезпечує загальний розвиток дитини, який слугує фундаментом для набуття навичок та знань з різних видів діяльності, а також закладає базу для подальшого успішного навчання на наступних етапах системи освіти. Та в болгарських селах у 1920–30 рр. дитячі садки були відсутні, тому діти дошкільного віку виховувалися вдома, у національних традиціях, рідною мовою і не підпадали під вплив нової політики⁶.

Наступною ланкою системи освіти є середня освіта. Саме на цьому етапі життя у підлітків формуються важливі соціально-значущі компетенції, необхідні для подальшого дорослого життя, формується майбутній громадянин.

Робота шкіл з болгарською мовою викладання почалася у 1923 р., а створення болгарських районів та сільрад прискорювало цей процес. У 1925/1926 н. р. в Україні діяло 33 болгарські школи, де навчалася 3524 учні. Наступного року було відкрито ще 34 школи, тобто за рік мережа болгарських шкіл збільшилася вдвічі і складала 77 навчальні заклади, з яких 5 семирічок⁷. Поступово кількість шкіл другого концентру збільшувалася.

⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 3, спр. 995, арк. 74.

⁵ М. Д. Дихан, *Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві...*

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2496, арк. 82.

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 826, арк. 4.

Якщо на 1925 р. їх було всього 2, то в 1935 р. – 17, до того ж функціонувало і 2 десятирічки⁸.

У Мелітопольській окрузі станом на квітень 1926 р. працювало 35 болгарських шкіл, зокрема у Коларівському районі – 17, Цареводарівському – 12, Покровському – 2, Якимівському – 4. Наступного року в Коларівському районі діяло вже 26 шкіл, де навчалось 2580 дітей району, у Цареводарівському районі – 16 шкіл. У 1928 р. мережа болгарських установ у Мелітопольській окрузі збільшилася до 43 шкіл, з яких 4 семирічних. Ними було охоплено 92 % болгарських дітей Північного Приазов'я⁹.

Зростання шкільної мережі констатував і IV з'їзд Рад Коларівського району, який відбувся у березні 1929 р. Так, у цьому році в Коларівці було побудовано приміщення для семирічки, а всього шкільним навчанням вдалося охопити 93 % дітей району. 2 вересня 1929 р. ЦКНМ прийняла постанову домогтися 100 % охоплення дітей шкільного віку у 1929/1930 навчальному році, а також збільшити стипендії для дітей бідняків¹⁰.

У Благоевському болгарському районі в цей час було 14 шкіл, серед яких вісім болгарських. У них працювало 43 вчителі, та навчалось 1462 учні. Ще дві семирічки було відкрито у 1927 р.¹¹

У Вільшанському районі Першотравневої округи викладання болгарською мовою розпочалося лише восени 1926 року. Станом на 1930 р. там працювало десять початкових шкіл, 2 – у Вільшанці, а в Добрій, Малій Мазниці, Станковатій, Лозоватці тощо – по одній¹².

Болгарські школи діяли в Миколаївській області – дві початкові та одна семирічка (с. Тернівка, с. Погорілівка) та Маріупольському окрузі (с. Софіївка)¹³.

Отже, бачимо стійку динаміку зростання кількості болгарських шкіл у 1920-х рр. Однак, джерела свідчать, що в цій справі мали місце і багато недоліків. Відомо, що більшість шкіл розташовувались не в нових будовах, а в старих приміщеннях колишніх земських шкіл або в маленьких непридатних для школи селянських хатах. Недостатні субсидії на освіту не давали можливості відбудувати потрібну кількість шкіл у короткий термін. У непридатних для навчання приміщеннях могли навчатися в середньому до 100 учнів. Тому, майже у всіх школах навчання

⁸ ДАЗО, ф. 3666, оп. 1, спр. 309, арк. 2–18.

⁹ *Ibid.*, ф. 241, оп. 1, спр. 168, арк. 157.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 481, арк. 105.

¹¹ ДАОО, ф. 969, оп. 3, спр. 715, арк. 202, 309.

¹² ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 541, арк. 34.

¹³ *Ibid.*, ф. 166, оп. 7, спр. 701, арк. 1.

проходило у дві зміни¹⁴. Були випадки, коли вчителі не отримували зарплату, матеріально-технічна база школи не відповідала вимогам. Але ці проблеми з часом вирішувалися.

У зв'язку з бурхливим розвитком шкільної мережі національних меншостей України, у тому числі й серед болгар, відчувалася гостра нестача підручників та невідповідність існуючих підручників програмі та дидактичним матеріалам, відсутність краєзнавчого матеріалу місцевого характеру¹⁵. Підручники надсилали з Болгарії, але вони проходили жорстку цензуру, тому часто надходили до шкіл із запізненням. Проблема забезпечення підручниками та книгами була вирішена після створення 1931 року при Раді Народних Комісарів Українського державного видавництва національних меншин. З 1932 р. при ньому почав працювати болгарський відділ, який видавав суспільно-політичну, економічну, навчальну літературу болгарською мовою, а також художні твори класиків болгарської літератури і сучасних болгарських письменників України. Ці видання виконували важливу функцію – забезпечували потреби болгарського населення, школярів та студентства в рідному друкованому слові. Вони були щитом, який захищав болгар від мовної та культурної асиміляції та надихали молодь служити справі болгарської освіти, ставати викладачами, письменниками, істориками.

Школи працювали за програмою (“Порадник”), зміст якої обговорювався і утверджувався на окружній педагогічній конференції у Преславському педтехнікумі¹⁶. Вчителі одержували посібник “Методлист” по організації навчання¹⁷.

Навчальний рік ділився на триместри. Навчання починалося з середини вересня і закінчувалися в кінці травня. Кожний триместр робили тематичну виставку та проводили батьківські збори. Учні розподіляли на групи за віком та рівнем знань. 4-хрічна школа включала 3 групи, а 7-мирічна – 6 груп. За кожною групою закріплювався груповод. У середньому на одного вчителя-груповода припадало по 40 учнів. Для того, щоб діти були постійно зайняті, у школах діяли гуртки. Наприклад, у Цареводарівській школі діяли спочатку драматичний, а потім гурток Юних натуралістів, де учні займалися до 8 години вечора¹⁸.

¹⁴ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, арк. 4–5.

¹⁵ДАЗО, ф. 3666, оп. 1, спр. 265, арк. 36, 186; ЦДАВО України, ф. 166, оп. 8, спр. 559, арк. 3.

¹⁶*Ibid.*, арк. 2.

¹⁷*Ibid.*, спр. 557, арк. 3.

¹⁸ДАЗО, ф. 3666, оп. 1, спр. 265, арк. 22.

У болгарських школах викладали такі предмети: природознавство, географію, ботаніку, зоологію, спів, болгарську, німецьку, російську, українську мови, математику, фізику, хімію, географію, історію культури, давню історію та історію України¹⁹. У 1929/1930 н. р. болгарські школи навчалися за такими підручниками: “Радянське село” – буквар-читанка, “Лучи” – читанка, “Дитячий рахунок”, “Арифметика”, “Природознавство”, “Фермознавство” (геометрія), “Робоча книжка з географії”, “Життя та числа” – задачник, “Практична геометрія”, “Болгарська граматики”²⁰.

У Миколаївській області навчання грамоті у болгарських школах проводилося по “американізованому” методу. Буквар “Радянське село” хоча і пристосували до методу, проте він не зовсім відповідав вимогам²¹.

Одними із головних складових освіти були дисципліна та атеїзм. Відвідування учнями школи жорстоко контролювалося. В разі пропусків занять, з батьків стягувався грошовий штраф, причому достатньо великий. Пильно стежили і за атеїстичним вихованням. Але діти, виховані в національних болгарських традиціях, і у школі читали молитви, носили хрестики. Часто не відвідували школу під час релігійних свят. Тому владою було поставлено завдання проводити так зване антирелігійне виховання. Поступово у школах проводили “нещадну боротьбу з релігійними обрядами та забобонами”, “була розкрита ворожа роль релігії”. Атеїстична робота включала в себе низку дій з організації антирелігійних вечорів, проводилися атеїстичні лекції, організовувалися антирелігійні гуртки, відділи атеїстичної літератури в читальних залах тощо²².

Основним пропагандистським інструментом радянської влади стали засоби масової інформації та піонерські організації. Для молоді випускали два журнали – “Бьди готов!” і “Млад ударник”. Вони виходили болгарською мовою, що свідчило про велике значення, яке комуністична партія надавала роботі серед юнацтва. З роботою піонерських організацій у влади виникли певні труднощі. Джерела свідчать, що болгарські діти не активно вступали у дитячі організації. Наприклад, у Першотравневій окрузі крім с. Ольшанка, в інших селах району піонерських організацій станом на 1928 р. не було. У Миколаївській області по школах налічувалось майже 200 піонерів, але невідомо скільки з них болгар. Заняття у гуртках проходили рідною мовою. За 1928/1929 н. р. провели 33 бесіди, 4 ранки, 2 вистави революційного та антирелігійного характеру, видано 6 стінгазет²³.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 7752, арк. 24.

²⁰ *Ibid.*, оп. 8, спр. 561, арк. 70.

²¹ *Ibid.*, оп. 8, спр. 557, арк. 1.

²² В. Калоянов, *Българската просвета през 20-те и 30-те година на XX век.*

²³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 8, спр. 557, арк 1–3.

У 1926 р. Наркоматом освіти розробив і прийняття навчального плану для початкових шкіл. З'являлася можливість уніфікувати навчання в освітніх закладах національних меншин і подолати розбіжності, що заважали побудові єдиної, узгодженої на всіх ділянках освітньої системи. У квітні 1930 р. на всесоюзній партійній нараді пролунала пропозиція про уніфікацію системи народної освіти СРСР²⁴. Постанова ЦК ВКП (б) “Про початкову і середню школу” від 5 вересня 1932 р., а потім постанова ЦК ВКП (б) “Про навчальні програми та режим у початковій та середній школі” від 25 серпня 1932 р.²⁵ пришвидшили роботу над складанням нових навчальних планів і програм. Наркомат освіти УРСР визначав перелік навчальних предметів, але рішення про кількість відведених на кожен з них годин знову ж таки приймалися на місцях. Через це національні школи давали своїм учням різні за обсягом та якістю знання, що потім негативно відбивалося на тих із них, хто продовжував навчання у навчальних закладах наступного рівня.

У зв'язку з тим, що в школах масово почали викладати рідною мовою, виникли труднощі з учителями, які добре володіли болгарською мовою. Зважаючи на це, органи просвіти прийняли рішення про відновлення підготовки спеціалістів для болгарських національних шкіл. Першим кроком у цьому напрямі підготовки вчителів стало відкриття у 1921 р. болгарських трирічних педагогічних курсів у с. Преслав (Ногайський район Бердянської округи Катеринославської губернії), які 1925 р. були перетворені на технікум. У технікумі навчалася щорічно близько 150 студентів, розподілених по 4-х групах.

Розглянемо організацію навчального процесу в Преславському педтехнікумі детальніше. Педтехнікуми (як і трирічні педкурси) отримали статус вищих навчальних закладів у галузі професійної педагогічної освіти, які готували вчительські кадри з вищою освітою. Навчальний план педтехнікумів був розроблений та ухвалений у лютому 1925 р. Методкомом Головпрофосвіти УСРР, що свідчить про запровадження централізованого підходу до підготовки національних педкадрів в Україні, контролю за змістом цієї підготовки з боку вищих державних органів управління освітою²⁶.

²⁴ М. Скрипник, *Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР*, Х. 1930, 31 с.

²⁵ *Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа*. Сборник документов. 1917–1973 гг., Москва (“Педагогика”) 1974, 560 с.

²⁶ *Пояснювальна записка до навчального плану Педагогічного Технікуму (31 березня 1925 р.)*, Бюлетень Національного Комітету Освіти 10 (1925) 29–33.

Навчальна програма педтехнікуму була досить різноманітною і насиченою. На першому курсі студенти вивчали політекономію, економічну географію, історію класової боротьби, педологію, образотворче мистецтво, російську мову, хімію, математику, українську мову, болгарську мову, ботаніку, зоологію тощо, на другому – ті ж дисципліни. А на третьому курсі студенти вивчали такі дисципліни: історія ВКП (б), історія техніки, політекономія, діалектичний матеріалізм, ленінізм, національне питання, поточна політика, математика, фізика, хімія, українська та російська мови, іноземна мова, література, природознавство, діалектика природи, біології та генетики, фізкультура, військова підготовка, мистецтво, та найбільше (120) годин приділялося марксистсько-ленінській педагогіці. На старших курсах основна увага зосереджувалася на вивченні педагогіки, педології, а також на ознайомленні з методикою викладання рідної мови і проведення краєзнавчої роботи. Крім названих предметів, звичайних у програмах навчальних закладів подібного профілю, у педтехнікумі викладалися і такі дисципліни, як геологія і метеорологія. Навчальний процес у технікумі на поч. 1930-х рр. поділювався на профілі: шкільний, дошкільний та позашкільний. У навчальний план були закладені три основні цикли дисциплін: промисловий, соціально-економічний, психолого-педагогічний. Навчально-виховний процес у Преславському педтехнікумі не обмежувався лише аудиторними заняттями. Тут діяла добре налагоджена система позаурочної роботи. При технікумі працювали соціально-економічний, педолого-педагогічний і науковий гуртки, кваліфікаційна і методична комісії. Вагомим елементом підготовки учителя в технікумі стали навчальні екскурсії²⁷.

При педтехнікумі діяли тритижневі курси підвищення кваліфікації вчителів болгарських шкіл, що проводилися на базі Преславського педтехнікуму чи семирічок болгарських районних центрів. У 1930-ті роки вчителів болгарських шкіл випускав болгарський сектор Одеського педінституту, що мав три факультети²⁸.

Оскільки абсолютна більшість болгарського населення проживала у сільській місцевості і займалась землеробством, виникла потреба у підготовці відповідних кваліфікованих спеціалістів. З сер. 1920-х рр. потребу болгарських національних районів у спеціалістах в області сільського господарства забезпечила Преславська агрономічна професійна школа, в 3-х академічних групах якої кожен рік навчалось 80 студентів. У 1931 р. вона

²⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 5289, арк. 5.

²⁸ М.Д. Дихан, *Българските национални райони в Украйна...*

була реорганізована в сільськогосподарський технікум з 3-ма факультетами: виноградарства, садівництва та інтенсивних культур. У м. Одеса, де проживало 20000 болгар, було декілька просвітницьких осередків. 1932 р. було відкрито болгарський сектор при Одеському сільськогосподарському інституті. Медичний технікум, який готував фельдшерів для болгарських сіл; Агрошкола з підготовки болгар агрономів; а з 1932 р. діяла акторська школа, де готували артистів для Державного болгарського театру. В Одеському педагогічному інституті близько 10 років існувало болгарське відділення. Деканом довгий час був проф. Малчев. У м. Харків при Журналістському університеті також було болгарське відділення, звідки вийшли відомі болгарські журналісти О. Кетков, П. Милчев, В. Кіса, В. Папазов та ін.²⁹ Отже бачимо, що цілий ряд навчальних закладів готував спеціалістів з вищою освітою у спеціальних болгарських секціях.

Слід окрему увагу звернути на освітні заклади для дорослого населення. Приділялася увага і ліквідації неписьменності серед дорослого населення – з цією метою створювалися лікнепи, у 1926/27 н. р. їх налічувалося 46. У місцях компактного проживання болгарського населення ліквідація неписьменності проходила в цілому задовільно через вищий рівень грамотності та компактне розселення. У навчальну програму лікнепів входили: читання, письмо, арифметика, історія. Термін навчання складав 6–9 місяців. Станом на др. пол. 20-х рр. у болгарських селах неписьменних практично не було.

Культурно-освітня робота у середовищі болгар також здійснювалася за допомогою створеної мережі клубів, сільбудів, хат-читалень, бібліотек, червоних кутків, театрів. За інформацією Центральної комісії у справах національних меншостей, з 1925/1926 н. р. у республіці функціонувало 19 сільбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек, 103 червоних кутки³⁰.

При створенні болгарських сільрад постала проблема їх комплектування освіченими національними кадрами. Це питання вдалося вирішити завдяки відкриттю у 1926 р. Дніпропетровської болгарської партійної школи (наступного року її перевели до Одеси). У перший рік там навчалася 48 курсантів, наступного – 105. Крім цього для болгар діяло 3 школи політграмоти³¹.

Таким чином в Україні була створена ціла система, яка охоплювала початкову, середню та вищу освіту. Вперше перед болгарським етносом було

²⁹ М. Хаджийський, *Българи в Таврия*, Велико Търново (Університет “Св. Кирил и Методий”) 1992, 63 с.

³⁰ М.Д. Дихан, *Българските национални райони в Украйна...*

³¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2495, арк. 71.

поставлено питання про створення, розвиток та функціонування національної болгарської освіти як для дітей, так і для дорослого населення. Освітня політика радянської влади, практика її реалізації, як і будь-який суспільний процес, мала як досягнення, так і прорахунки. Проте успіхи розбудови національної освіти протягом 20-х років були незаперечними. Поширення мережі освітніх закладів, де ведеться навчання болгарською мовою, зростання кількості учнів, підвищення загальноосвітнього рівня болгарського населення створили враження позитивних зрушень у сфері культурно-освітнього життя болгарської меншини. Однак слід зазначити і недоліки: якість освіти не завжди була на високому рівні через недостатнє фінансування, відсутність навчальної літератури, вимушену двомовність; поряд з болгаризацією впроваджувалася комуністична ідеологія; не вдалося створити наступність у системі освіти національною мовою.

Тому в умовах розбудови незалежної української держави, осмислення і вивчення уроків минулого, а саме – досвіду національно-культурного будівництва 20–30-х рр. ХХ ст., набуває **актуального значення** і дає можливість активніше включитися в роботу з реалізації відродження всіх етносів України сьогодні.